

از آموزش عمومی طبقاتی تا دانشگاه طبقاتی

تندر اقتصاد سیاسی

محمد دارکش

دانش آموزان روستای کوچو در استان سیستان و بلوچستان اکبر توکلی - ایرنا

طی چند سال اخیر، با اعلام نتایج رتبه‌های برتر کنکور و سهم ناچیز مدارس دولتی عادی از آن، تحلیل‌های مختلفی در این زمینه ارائه شده است. این تحلیل‌ها عمدتاً تنها بر رتبه‌ی ۳۰ نفر برتر در هر گروه آزمایشی متمرکز می‌شود و بر همین مبنا اغلب به مواردی همچون نبود عدالت آموزشی و کیفیت پایین آموزش در مدارس دولتی عادی محدود می‌ماند. آنچه در این تحلیل‌ها غایب است یا چنان‌که بایست مورد توجه قرار نگرفته، نگاه طبقاتی به آموزش عمومی و آموزش عالی است. این نوشته تلاشی است مقدماتی برای بررسی نظام آموزش عمومی و آموزش عالی در ایران از منظر طبقاتی.

لایحه‌ی تأسیس مدارس غیرانتفاعی در سال ۱۳۶۷ به تصویب رسید و بدین ترتیب آموزش به‌عنوان نخستین حوزه‌ای بود که در سال‌های پس از انقلاب دولت پای بخش خصوصی را به آن باز کرد. تصویب این قانون، مقدمه‌ای بر تغییرات عمده در سیاست‌های آموزش و پرورش بود. تحولات اساسی و مهمی که پس از دوران جنگ و با استیلای برنامه‌های تعدیل ساختاری به وقوع پیوست، نشان‌دهنده‌ی آغاز این دگرگونی‌ها بود. از آن زمان به بعد، تحت تأثیر سیاست‌های نولیبرالی، آموزش عمومی به‌طور چشمگیری دستخوش تغییرات شد. لویح، مصوبات و قوانینی متعددی که هدفشان پیشبرد تحولات نولیبرالی در آموزش عمومی بود، به اجرا درآمدند. مهم‌ترین این موارد در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول یک - مصوبات و قوانین پیش‌برنده‌ی نولیبرالیسم در آموزش عمومی

محتوا	مرجع تصویب
تصویب قانون تأسیس مدارس غیرانتفاعی در سال ۱۳۶۷	مجلس شورای اسلامی
لایحه اصلاح قانون تأسیس مدارس غیرانتفاعی و الحاق موادی به آن (۱۳۸۳):	مجلس شورای اسلامی

مرجع تصویب	محتوا
	<p>◀ تأسیس سازمان مدارس غیردولتی و توسعه مشارکت‌های مردمی</p> <p>◀ ماده ۱۰، بانک‌های کشور را موظف می‌کند طبق قانون عملیات بانکی بدون ربا با معرفی وزارت آموزش و پرورش پنجاه درصد (۵۰٪) از نیاز مالی مؤسسان مدارس و مراکز پرورشی غیردولتی را - که از کارکنان آموزش و پرورش هستند - جهت تهیه فضای آموزشی و پرورشی و تأمین تجهیزات و امکانات مورد نیاز به صورت وام قرض الحسنه و برای سایر اشخاص از دیگر منابع اعتبارات بانکی تأمین نمایند.</p> <p>◀ ماده ۱۱ نیز دولت را موظف می‌کند که همه ساله یارانه‌ی مربوط به تسهیلات بانکی را برای خرید زمین، ساختمان و تعمیرات مدارس غیردولتی در حدود امکانات خود در لایحه‌ی بودجه‌ی سالانه‌ی کل کشور پیش‌بینی نماید.</p> <p>◀ ماده ۱۲ به وزارت آموزش و پرورش اجازه داده می‌شود مطابق قوانین و مقررات، زمین و ساختمان‌های مازاد بر نیاز خود را به صورت اجاره یا فروش به مؤسسان مدارس غیردولتی واگذار نماید.</p> <p>◀ تأسیس صندوق حمایت از توسعه‌ی مدارس غیردولتی</p> <p>◀ ماده ۱۹: «مدارس غیردولتی در برخورداری از تخفیفات، ترجیحات و کلیه‌ی معافیت‌های مالیاتی و عوارض در حکم مدارس دولتی هستند.»</p>
هیئت وزیران، جلسه مورخ ۱۳۸۸/۵/۲۵	هیئت وزیران اساسنامه سازمان مدارس غیردولتی و توسعه مشارکت‌های مردمی را به شرح زیر تصویب نمود:

مرجع تصویب	محتوا
	تصویب این اساسنامه با استناد به تبصره‌ی ماده (۱) قانون تأسیس و اداره‌ی مدارس، مراکز آموزشی و مراکز پرورشی غیردولتی - مصوب ۱۳۸۷ صورت گرفت. این سازمان به‌منظور توسعه‌ی مشارکت مردم در آموزش و پرورش، حمایت از سرمایه‌گذاری اشخاص حقیقی و حقوقی و ایجاد زمینه‌های لازم جهت توسعه‌ی کمی و ارتقای کیفی مدارس و مراکز، سازمان از انتقال کلیه‌ی وظایف، امکانات و اعتبارات معاونت توسعه‌ی مشارکت‌های مردمی وزارت تشکیل می‌شود.
هیئت وزیران، جلسه مورخ ۱۳۹۶/۹/۱۹	هیئت وزیران به استناد تبصره ماده (۱۳) قانون تأسیس و اداره‌ی مدارس و مراکز آموزشی و پرورشی غیردولتی - مصوب ۱۳۹۵ اساسنامه‌ی صندوق حمایت از توسعه‌ی مدارس غیردولتی را تصویب کرد.
برنامه‌ی اول توسعه؛ بخش بودجه و وضع مالی دولت، ماده ۳، تبصره ۶-۱-۳.	کاهش بار مالی هزینه‌های دولتی از طریق انتقال پاره‌ای از وظایف موجود به بخش غیردولتی
برنامه‌ی اول توسعه؛ خط‌مشی‌ها	کاهش سطح پوشش خدمات دولتی آموزش (عمومی، فنی و حرفه‌ای و عالی) از طریق انتقال قسمتی از آن به بخش غیردولتی و استفاده از منابع صرفه‌جویی شده جهت ارتقای کیفیت خدمات ارائه‌شده به دانش آموزان و دانشجویان تحت پوشش
برنامه‌ی دوم توسعه، بخش سیاست‌های هزینه‌ای ذیل عنوان سیاست‌های جاری در بخش «د»	انتقال قسمتی از فعالیت‌های خدماتی بخش دولتی در زمینه‌های خدمات اجتماعی به بخش غیردولتی و آزادسازی منابع دولت جهت ایجاد امکان بهبود کیفیت خدمات دولتی با رعایت اصل ۴۴ قانون اساسی

مرجع تصویب	محتوا
برنامه‌ی سوم، ماده‌ی ۱۴۹	به وزارت آموزش و پرورش اجازه داده شد که با اجاره‌ی اماکن و فضاهای آموزشی در فرصت‌هایی که از آن‌ها استفاده نمی‌کند از طریق انعقاد قرارداد، درآمد کسب کند.
برنامه‌ی چهارم توسعه، ماده ۱۳۶	<p>ب) وظایف امور تصدی‌های اجتماعی، فرهنگی و خدماتی دولت با رعایت اصول بیست‌ونهم (۲۹) و سی‌ام (۳۰) قانون اساسی با استفاده از شیوه‌های ذیل انجام می‌گردد:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◀ اعمال حمایت‌های لازم برای توسعه‌ی بخش غیردولتی مجری این وظایف. ◀ خرید خدمات از بخش غیردولتی. ◀ مشارکت با بخش غیردولتی از طریق اجاره و واگذاری امکانات و تجهیزات و منابع فیزیکی.
برنامه‌ی ششم توسعه، بخش ۴ ماده‌ی ۲۵	به‌منظور مردمی‌شدن و گسترش سهم بخش خصوصی و تعاونی در اقتصاد و به‌منظور افزایش بهره‌وری و ارتقای سطح کیفی خدمات و مدیریت بهینه‌ی هزینه به‌تمامی دستگاه‌های اجرایی که عهده‌دار وظایف اجتماعی، فرهنگی و خدماتی هستند از قبیل واحدهای بهداشتی و درمانی، مراکز بهزیستی و توان‌بخشی، مراکز آموزشی، فرهنگی، هنری و ورزشی و مراکز ارائه‌دهنده‌ی خدمات و نهادهای کشاورزی و دام‌پروری اجازه داده می‌شود در چهارچوب استانداردهای کیفی خدمات که توسط دستگاه ذی‌ربط تعیین می‌گردد، نسبت به خرید خدمات از بخش خصوصی و تعاونی (به‌جای تولید خدمات) اقدام نمایند. در اجرای این بند واگذاری مدارس دولتی ممنوع است
سند تحول بنیادین آموزش و پرورش	وزارت آموزش و پرورش مهم‌ترین نهاد تعلیم و تربیت رسمی عمومی، متولی فرآیند تعلیم و تربیت در همه‌ی ساحت‌های تعلیم و تربیت، قوام‌بخش فرهنگ عمومی و تعالی‌بخش جامعه

مرجع تصویب	محتوا
	اسلامی بر اساس نظام معیار اسلامی، با مشارکت خانواده، نهادها و سازمان‌های دولتی و غیردولتی معرفی کرده است.
سند تحول بنیادین آموزش و پرورش	جلب مشارکت ارکان سهیم و مؤثر و بخش عمومی و غیردولتی در تعلیم و تربیت رسمی و عمومی
سند تحول بنیادین آموزش و پرورش	توسعه‌ی مشارکت‌های بخش دولتی و غیردولتی در انجام امور مربوط به تولید، چاپ و توزیع مواد و منابع آموزشی در چارچوب سیاست‌های آموزش و پرورش با تأکید بر سیاست تولید بسته‌های آموزشی و سیاست چند تألیفی در کتاب‌های درسی
سند تحول بنیادین آموزش و پرورش	ماده‌ی هفتم بخش بیستم هدف‌های عملیاتی و کاربردی بر تقویت مشارکت عمومی در آموزش و پرورش با حفظ کارکردهای سیاست‌گذاری و نظارتی نظام از طریق تسهیل تأسیس مدارس غیردولتی و حمایت از فعالیت‌های آموزشی آنان
مجلس شورای اسلامی	در تاریخ ۱۳۹۵/۱۰/۱۵ طرح مدارس غیرانتفاعی از حالت آزمایشی چندساله خارج شده و به قانون تبدیل شده است.
شورای عالی آموزش و پرورش	مجوز فعالیت مدارس هیئت‌امنایی
شورای عالی آموزش و پرورش	آیین‌نامه‌ی اجرایی مدارس در جلسه‌ی شورای عالی آموزش و پرورش در تاریخ ۱۳۷۹/۵/۲۰: در ماده ۶ این آیین‌نامه به مدیر مدرسه اجازه داده شده است تا از کمک‌های مردمی البته به شکل اختیاری برای اداره‌ی مدرسه استفاده بکند.
شورای عالی آموزش و پرورش	مصوبه‌ی برنامه‌ریزی نظام تأمین و تخصیص مالی نظام تعلیم و تربیت رسمی:

مرجع تصویب	محتوا
	<p>◀ یکی از چشم‌اندازهای اصلی آموزش‌وپرورش افزایش سهم مدارس غیردولتی به حداقل ۲۵ درصد از کل مدارس کشور عنوان شد.</p> <p>◀ طراحی سازوکار بهینه‌سازی منابع با برون‌سپاری، خرید خدمات آموزشی</p> <p>◀ تبدیل به احسن کردن و فروش املاک مازاد و هزینه‌کرد آن در توسعه و تأمین فضا و تجهیزات آموزشی، تربیتی و ورزشی</p>

(منبع: دارکش و فیروزآبادی، ۱۴۰۲)

دارکش، محمد، فیروزآبادی، سید احمد (۱۴۰۲). مطالعه انتقادی تحولات نفولیرالی آموزش عمومی در ایران پس از انقلاب. مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۱۱۲(۱)، ۱-۲۴.

https://jisr.ut.ac.ir/article_۹۰۷۳۱.html

جدول بالا نشان می‌دهد که رویکرد کلی در این سه دهه، شانه خالی کردن دولت در تأمین آموزش و سپردن بار مالی آموزش بر دوش خانواده‌ها و کالایی‌سازی هرچه بیش‌تر آموزش عمومی بوده است. یکی از سیاست‌های مهم در این راستا، ایجاد مدارس متعدد با اسامی مختلف در کنار مدارس دولتی عادی بوده است. مدارس که هدف اصلی آن جداسازی دانش‌آموزان، سوق دادن دانش‌آموزان به این مدارس و واگذاری هرچه بیش‌تر هزینه‌ی آموزش بر دوش خانواده‌ها است.

بر اساس یکی از گزارش‌ها درباره‌ی گونه‌های مختلف مدارس، بیش از بیست نوع مدرسه در چارچوب نظام آموزش‌وپرورش کشور شکل گرفته است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۵). در میان این مدارس، به‌جز مدارس دولتی عادی، باید به چند مدرسه‌ی مهم به دلیل جمعیت دانش‌آموزی قابل توجه‌شان اشاره کرد: مدارس غیردولتی، مدارس تیزهوشان (سمپاد)، مدارس نمونه، مدارس هیئت‌امنائی و مدارس شاهد که از آن‌ها به‌عنوان مدارس خاص یاد می‌شود. به‌غیراز مدارس غیردولتی این چهار مدرسه‌ی خاص،

علی‌رغم مالکیت دولتی از دانش‌آموزان شهریه می‌گیرند. در شرایط کنونی، تنها مدارس دولتی عادی شهریه دریافت نمی‌کنند. البته، حتی در این مدارس نیز تحت عنوان «کمک به مدرسه» از دانش‌آموزان مبالغی دریافت می‌شود. مدیران مدارس از روش‌های مختلفی برای دریافت این مبالغ استفاده می‌کنند، از جمله ندادن کارنامه‌ی دانش‌آموز. در نتیجه، «کمک به مدرسه» نیز به پرداختی اجباری تبدیل شده است. به عبارت دیگر، می‌توان گفت که در ایران عملاً آموزش رایگان وجود ندارد.

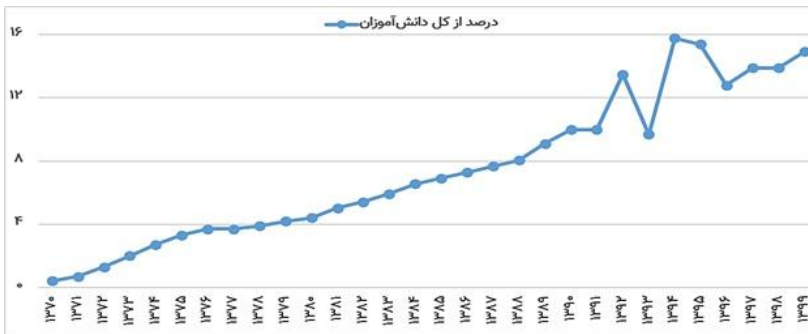
طبق سالنامه‌ی آماری آموزش و پرورش در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹، حدود ۳۳ درصد از جمعیت دانش‌آموزی متعلق به همین مدارس شهریه‌ای (مدارس غیردولتی و مدارس خاص) هستند. در نمودارهای زیر روند جمعیت دانش‌آموزی این مدارس نشان داده شده است.

مدارس غیردولتی

جمعیت مدارس غیردولتی در طول سه دهه (به جز معدود سال‌ها)، پیوسته رشد مثبتی داشته است، چنان‌که نسبت جمعیت مدارس غیردولتی به کل جمعیت در طول این سه دهه از ۰/۴ درصد در سال ۱۳۷۰ به ۱۴/۹ درصد در سال ۱۳۹۹ افزایش داشته است. دلیل ۳۷ برابر شدن جمعیت مدارس غیردولتی در طول این سه دهه، این است که همواره یکی از اهداف آموزش و پرورش افزایش «نسبت دانش‌آموزان غیرانتفاعی به کل دانش‌آموزان» بوده است.^۱

از آموزش عمومی طبقاتی تا دانشگاه طبقاتی

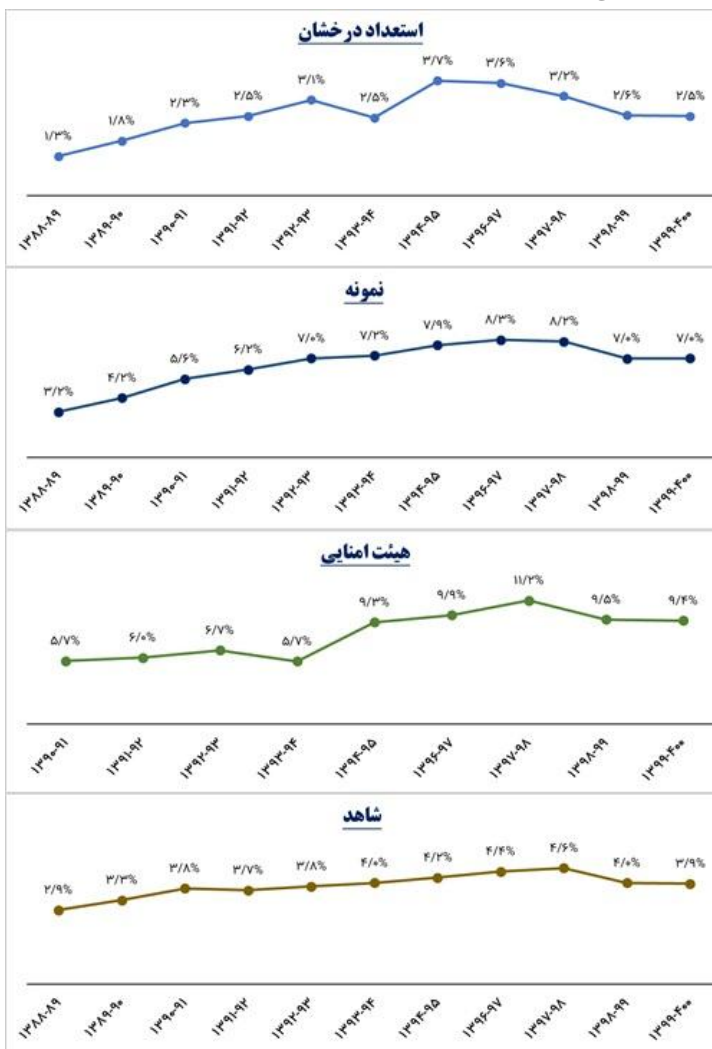
نمودار یک - روند تغییرات نسبت دانش آموزان مدارس غیردولتی از کل دانش آموزان

منبع: محاسبات محقق بر اساس سالنامه‌های آماری وزارت آموزش و پرورش

روند رشد مدارس خاص به علت نبود آمار تفکیکی این مدارس پیش از سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸، از این سال مورد بررسی قرار گرفته است. گفتنی است با توجه به هدف این پژوهش فقط جمعیت دانش‌آموزی مربوط به مقطع متوسطه‌ی دوم (دبیرستان)، این مدارس مورد بررسی قرار گرفته و آمار جمعیت دانش‌آموزی این مدارس در مقطع دبستان و متوسطه‌ی اول (راهنمایی) مورد بررسی قرار نگرفته است.

نمودار دو - نسبت جمعیت دانش آموزی مقطع متوسطه دوم به کل دانش آموزان در هر سال تحصیلی (درصد)

منبع: محاسبات محقق بر اساس سالنامه‌های آماری وزارت آموزش و پرورش

آنچه به وضوح مشخص است روند رشد جمعیت دانش‌آموزی این مدارس در طی یک دهه‌ی اخیر است. یعنی در کنار رشد مدارس غیردولتی، در درون نظام دولتی نیز این مدارس شهریه‌ای رشد کردند. این مدارس خاص از نظر ترکیب جمعیتی عمدتاً متعلق به دانش‌آموزان ثروتمند هستند به چند دلیل:

(۱) برای قبولی در آزمون ورودی مدارس تیزهوشان و نمونه حتماً باید از منابع کمک‌آموزشی، معلم خصوصی، کلاس تست و... استفاده کرد که نیاز به صرف مبالغی است که عمدتاً دانش‌آموزان طبقه‌ی کارگر و فرودستان از پس چنین مبالغی بر نخواهند آمد.

(۲) از طرفی این مدارس علی‌رغم دولتی بودن شهریه دریافت می‌کنند، شهریه‌های مدارس تیزهوشان بین ۲۰ تا ۳۰ میلیون تومان و شهریه‌ی مدارس نمونه بین ۱۰ الی ۲۰ میلیون تومان در سال است. علاوه بر این شهریه‌های ثابت که در همان زمان ثبت‌نام از دانش‌آموزان دریافت می‌شود، در طول سال تحصیلی نیز به عناوین مختلفی از جمله کلاس‌های فوق‌برنامه مبالغی دریافت می‌شود. به این دلایل این مدارس عمدتاً متعلق به ثروتمندان یا گروه‌های مرفه‌تر هستند.

(۳) دانش‌آموزانی که آن‌چنان ثروتمند نیستند که بتوانند به مدارس غیردولتی بروند و از طرفی در آزمون مدارس تیزهوشان و نمونه نیز قبول نشوند روی به مدارس هیئت‌امنائی و شاهد می‌آورند. از این‌رو دانش‌آموزان این مدارس نیز عمدتاً از اقشار ثروتمند جامعه هستند.

مابقی دانش‌آموزان در مدارس دولتی عادی با کلاس‌های شلوغ، امکانات کم و کیفیت آموزشی پایین مشغول به تحصیل هستند. دانش‌آموزانی که عمدتاً متعلق به طبقه‌ی کارگر و سایر فرودستان جامعه هستند. بنابراین مشخص است که نظام آموزش عمومی در ایران کاملاً طبقاتی است. مدارس غیردولتی و مدارس خاص محل تحصیل طبقات بالا و مدارس دولتی عادی محل تحصیل طبقه‌ی کارگر و فرودستان جامعه است.

در چنین وضعیتی و به هنگام مواجهه با نتایج کنکور طبقاتی بودن آموزش بیشتر به چشم می‌خورد. در جدول دو سهم رتبه‌های زیر ۳ هزار کنکور بر اساس نوع مدرسه مشخص شده است.

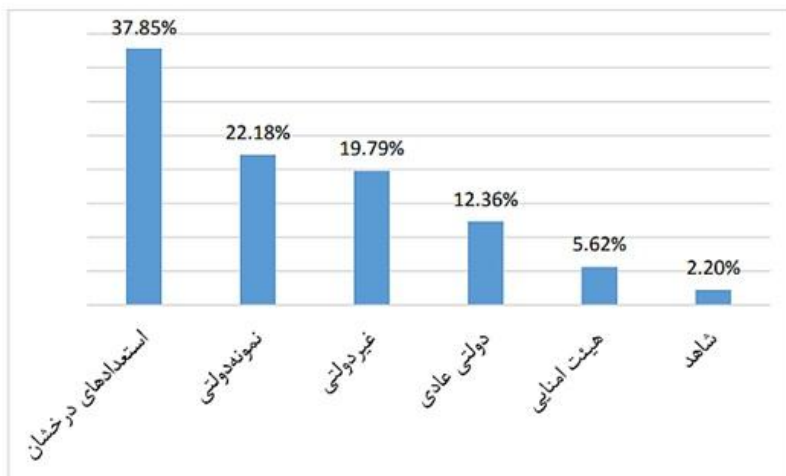
جدول دو - تعداد رتبه‌های زیر ۳۰۰۰ کنکور از مدارس مختلف

ردیف	نوع مدرسه	انسانی	تجربی	ریاضی	زبان خارجی	هنر	تعداد از کل	درصد از کل
۱	استعدادهای درخشان	۴۲۲	۱۴۳۰	۱۲۶۳	۱۱۷۹	۳۸۴	۴۶۷۸	۳۷٫۸۵ %
۲	نمونه‌دولتی	۱۰۲۳	۳۴۰	۶۰۲	۴۸۴	۲۹۲	۲۷۴۱	۲۲٫۱۸ %
۳	غیردولتی	۳۹۵	۲۷۸	۸۴۱	۴۷۴	۴۵۸	۲۴۴۶	۱۹٫۷۹ %
۴	دولتی عادی	۶۳۹	۶۹	۷۲	۱۲۸	۶۲۰	۱۵۲۸	۱۲٫۳۶ %
۵	هیئت امنایی	۳۲۵	۲۶	۱۲۶	۱۰۷	۱۱۰	۶۹۴	۵٫۶۳ %
۶	شاهد	۱۱۵	۲۴	۳۳	۴۶	۵۴	۲۷۲	۲٫۲۰ %

منبع: گزارش بررسی و تحلیل آماری رتبه‌های برتر کنکور ۱۳۹۹ با رویکرد برابری و عدالت آموزشی

از آموزش عمومی طبقاتی تا دانشگاه طبقاتی

نمودار ۳. سهم انواع مدرسه از رتبه‌های زیر ۳۰۰۰ کنکور در ۵ گروه آزمایشی

منبع: گزارش بررسی و تحلیل آماری رتبه‌های برتر کنکور ۱۳۹۹ با رویکرد برابری و عدالت آموزشی

همان‌طور که مشاهده می‌شود بیشترین تعداد حائزین رتبه‌های برتر متعلق به مدارس استعدادهای درخشان (سمپاد) است و دانش‌آموزان مدارس نمونه و غیردولتی در جایگاه‌های دوم و سوم قرار دارند. به عبارتی رتبه‌های زیر ۳۰۰۰ و رشته‌های پرتعداد در تسخیر بچه‌پولدارهای این مدارس است.

در ادامه به تناسب میان سهم انواع مدارس از رتبه‌های زیر ۳۰۰۰ کنکور در گروه‌های آزمایشی و با جمعیت دانش‌آموزی تحت پوشش آن‌ها در پایه‌ی دوازدهم می‌پردازیم.

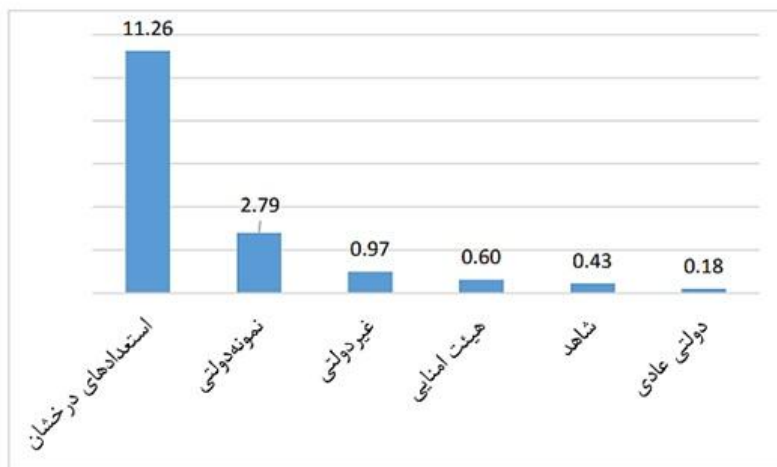
جدول ۳. میزان تناسب میان سهم انواع مدارس از رتبه‌های برتر با جمعیت دانش‌آموزی (پایه دوازدهم) آن‌ها در ۳ گروه آزمایشی اصلی

ردیف	نوع مدرسه	سهم از رتبه‌های زیر ۳۰۰۰ کشور	سهم از جمعیت پایه دوازدهم	تناسب میان تعداد رتبه‌های برتر دانش‌آموزی و جمعیت دانش‌آموزی تحت پوشش		
				انسانی	تجربی	ریاضی
۱	استعدادهای درخشان	۳۸,۸۳	۳,۴۵	۳۰,۲۵	۱۱,۲۹	۸,۱۸
۲	نمونه دولتی	۲۴,۴۹	۸,۷۷	۶,۲۵	۱,۶۱	۱,۳۶
۳	غیردولتی	۱۸,۸۷	۱۹,۴۱	۱,۰۷	۰,۵۳	۱,۱۳
۴	هیئت‌امانی	۵,۹۵	۹,۸۴	۱,۳۰	۰,۱۲	۰,۳۳
۵	شاهد	۲,۱۴	۴,۹۵	۱,۲۹	۰,۱۸	۰,۱۵
۶	دولتی عادی	۹,۷۲	۵۳,۵۸٪	۰,۳۱	۰,۰۷	۰,۰۷

منبع: گزارش بررسی و تحلیل آماری رتبه‌های برتر کنکور ۱۳۹۹ با رویکرد برابری و عدالت آموزشی

همچنان که در جدول فوق آمده است، مدارس استعدادهای درخشان ۱۱ برابر سهم جمعیت دانش‌آموزی خود، رتبه‌ی برتر به دست آورده‌اند (حائز ۳۹٪ رتبه‌ها در قبال ۳.۵٪ جمعیت پایه‌ی دوازدهم کشور). مدارس نمونه‌ی دولتی (با داشتن ۲۴.۵٪ از رتبه‌ها در قبال ۹٪ جمعیت) در حدود ۳ برابر و مدارس غیردولتی (با داشتن ۱۹٪ از رتبه‌ها در قبال ۱۹٪ جمعیت) تقریباً مساوی با سهم جمعیت دانش‌آموزی‌شان، رتبه‌ی برتر داشته‌اند. برای مابقی انواع مدارس، میزان این تناسب زیر ۱ است. مدارس هیئت‌امانی (با داشتن ۶٪ از رتبه‌ها در قبال ۱۰٪ جمعیت) و شاهد (با داشتن ۲٪ از رتبه‌ها در قبال ۵٪ جمعیت) تقریباً به‌اندازه‌ی نصف سهم جمعیت دانش‌آموزی‌شان رتبه‌ی برتر به دست آورده‌اند. این تناسب برای مدارس دولتی عادی کم‌تر از ۰/۲ است؛ یعنی دانش‌آموزان مدارس دولتی عادی به‌اندازه‌ی سهم ۰/۲ جمعیت دانش‌آموزی‌شان رتبه‌ی برتر به دست آورده‌اند. این در حالی است که مدارس عادی دولتی بیشترین حجم جمعیت پایه‌ی دوازدهم (۵۴ درصد) را پوشش می‌دهند اما کمتر از دودهم رتبه‌های زیر ۳۰۰۰ کشور را به خود اختصاص داده‌اند.

نمودار ۴. میزان تناسب رتبه‌ها به جمعیت دانش‌آموزی مدارس

منبع: گزارش بررسی و تحلیل آماری رتبه‌های برتر کنکور ۱۳۹۹ با رویکرد برابری و عدالت آموزشی

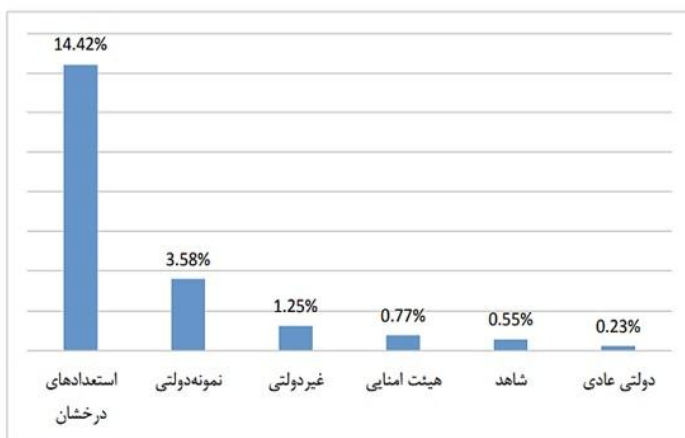
با بررسی از منظری دیگر می‌توان شانس دانش‌آموزان انواع مدارس را در کسب رتبه‌های زیر ۳۰۰۰ کنکور (البته صرفاً بر اساس نتایج به‌دست‌آمده در کنکور ۱۳۹۹) محاسبه کرد؛ یعنی احتمال این را محاسبه کرد که یک دانش‌آموز در یکی از انواع مدارس (مثلاً مدرسه عادی دولتی) بتواند رتبه‌ی زیر ۳۰۰۰ کشور را کسب کند، چقدر است. این محاسبه از تقسیم تعداد رتبه‌های زیر ۳۰۰۰ هر یک از انواع مدارس به جمعیت دانش‌آموزی تحت پوشش آن‌ها به دست می‌آید. جدول چهار احتمال کسب رتبه‌ی زیر ۳۰۰۰ را توسط هر دانش‌آموز در انواع مدارس نشان می‌دهد.

جدول ۴. احتمال کسب رتبه‌ی زیر ۳۰۰۰ توسط یک دانش‌آموز در هریک از انواع مدارس

ردیف	نوع مدرسه	احتمال کسب رتبه زیر ۳۰۰۰ توسط یک دانش‌آموز		
		انسانی	تجربی	ریاضی
۱	استعدادهای درخشان	۳۲٫۷۹٪	۹٫۳۳٪	۲۵٫۳۸٪
۲	نمونه‌دولتی	۶٫۷۷٪	۱٫۳۳٪	۴٫۲۲٪
۳	غیردولتی	۱٫۱۶٪	۰٫۴۴٪	۳٫۵۰٪
۴	هیئت امنایی	۱٫۴۱٪	۰٫۱۰٪	۱٫۰۳٪
۵	شاهد	۱٫۴۰٪	۰٫۱۵٪	۰٫۴۸٪
۶	دولتی عادی	۰٫۳۴٪	۰٫۰۶٪	۰٫۲۳٪
به طور کلی		۱٫۰۸٪	۰٫۸۳٪	۳٫۱۰٪

منبع: گزارش بررسی و تحلیل آماری رتبه‌های برتر کنکور ۱۳۹۹ با رویکرد برابری و عدالت آموزشی

نمودار ۵. احتمال کسب رتبه‌ی زیر ۳۰۰۰ کشوری برای یک دانش‌آموز در انواع مدارس

منبع: گزارش بررسی و تحلیل آماری رتبه‌های برتر کنکور ۱۳۹۹ با رویکرد برابری و عدالت آموزشی

علاوه بر بررسی نتایج کنکور در گزارش فوق، دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی در گفت‌وگویی با خبرگزاری ایسنا اذعان داشت: «در حال حاضر با نگاهی به ورودی‌های سال تحصیلی ۹۸-۹۹، ۸۷ درصد معدل‌های پایین اختصاص به دهک‌های ۸ و ۹ و ۱۰ دارد. این در حالی است که ۸۴ درصد قبولی‌ها با رتبه‌ی زیر ۳۰۰۰ اختصاص به سه دهک بالای درآمدی دارد؛ بنابراین وضعیت فعلی نشان‌دهنده‌ی نبود عدالت آموزشی است. حدود ۸۶ درصد قبولی‌های رشته‌های پزشکی، دندانپزشکی و داروسازی متعلق به سه دهک بالای اقتصادی بوده و سهم هفت دهک دیگر ۱۴ درصد بوده است.» (ایسنا، ۱۴۰۱/۳/۱۸، کد خبر: ۱۴۰۱۰۳۱۸۱۲۶۵۶).

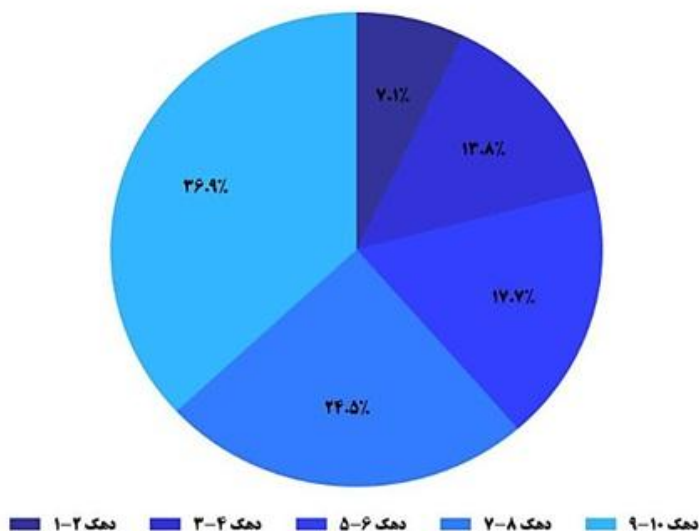
همچنین سیدجلال موسوی، مدیرکل دفتر تدوین و راهبری اسناد و سیاست‌های آموزش و پژوهش ستاد علم و فناوری دبیرخانه‌ی شورای عالی انقلاب فرهنگی در گفت‌وگو با خبرگزاری فرهیختگان عنوان کرد: «در کنکور سال ۱۳۹۸ در ورودی گروه فنی و مهندسی دانشگاه صنعتی شریف ۵۵.۱ درصد فقط از یک دهک یعنی دهک دهم هستند. بعد آن طرف دهک یک صفر درصد، دهک دوم سه نفر! اگر بخواهیم به نسبت رشته در موضوع وضعیت قبولی در رتبه‌های زیر سه هزار نفر نگاه کنیم، باز هم دست برتر برای سه دهک آخر است. به طوری که در رشته‌های پزشکی، داروسازی و دندانپزشکی حدود ۵۶ درصد تنها دهک دهم قبول شدند. به عبارت دقیق‌تر از مجموع سه هزار و ۲۱۱ نفر که در این رشته‌ها قبول شدند، هزار و ۸۰۶ نفر تنها دهک دهم بوده‌اند، درحالی که از دهک اول تنها سه نفر و این میزان در دهک دوم به ۱۱ نفر می‌رسد؛ این نشان از اختلاف بسیار زیاد بین دهک‌ها برای ورود به دانشگاه است. در رشته‌ی کامپیوتر نیز از میان ۶۶۲ نفری که توانستند در این رشته رتبه‌ی زیر سه هزار نفر را به دست بیاورند، ۴۱۱ نفرشان دهک دهم بوده‌اند و از دهک اول و دوم حتی یک نفر قبول نشده‌اند و تنها هفت نفر از دهک سوم توانسته‌اند در این رشته قبول شوند. شاید عنوان شود که در رشته‌هایی مانند پزشکی یا کامپیوتر رقابت بسیار سنگین است، اما در علوم انسانی هم همین مسئله را شاهد هستیم. به طوری که از میان ۲۸۱ داوطلب زیر سه هزار که رشته‌ی روان‌شناسی را انتخاب کرده‌اند، ۱۳۵ نفرشان در دهک دهم

قرار می‌گیرند و از دهک اول هیچ داوطلبی نداشتیم. از دهک دوم نیز سه نفر و از دهک سوم نیز پنج نفر را داشتیم» (فرهیختگان، ۱۴۰۲/۵/۵، <http://fdn.ir/۷۳۲۴۵>). مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی به‌تازگی گزارشی منتشر کرده که داده‌های آن بسیار حائز اهمیت است. یافته‌های گزارش «بررسی وضعیت عدالت آموزش عالی در ایران فصل اول: داده‌ها و شواهد آماری» این مرکز که ۲۶ شهریورماه منتشر شد، نشان می‌دهد که حداقل ۳۰ درصد از دانشجویان در همه‌ی انواع دانشگاه‌ها و همه‌ی رشته‌های در مقطع کاردانی و کارشناسی، از دو دهک بالای درآمدی هستند. سهم دو دهک پایین درآمدی کم‌تر از ۱۰ درصد و در مواردی حتی نزدیک به ۵ درصد است.

در بخش دیگری از این گزارش سهم فرزندان ۱۸ تا ۲۴ ساله در حال تحصیل در دانشگاه به تفکیک دهک بررسی شده است که نشان می‌دهد تنها هفت درصد دانشجویان از دهک‌های اول و دوم هستند در مقابل سهم ۳۷ درصدی دهک‌های نهم و دهم؛ یعنی ثروتمندان پنج برابر فقیران صندلی‌های آموزش عالی را اشغال کرده‌اند. ۲۴.۵ درصد، معادل یک چهارم جمعیت دانشجویان ۱۸ تا ۲۴ ساله نیز از دهک‌های هشتم و نهم هستند. دهک‌های پنجم و ششم ۱۷.۷ و سوم و چهارم ۱۳.۷ درصد جمعیت دانشجویان را تشکیل می‌دهد.

از آموزش عمومی طبقاتی تا دانشگاه طبقاتی

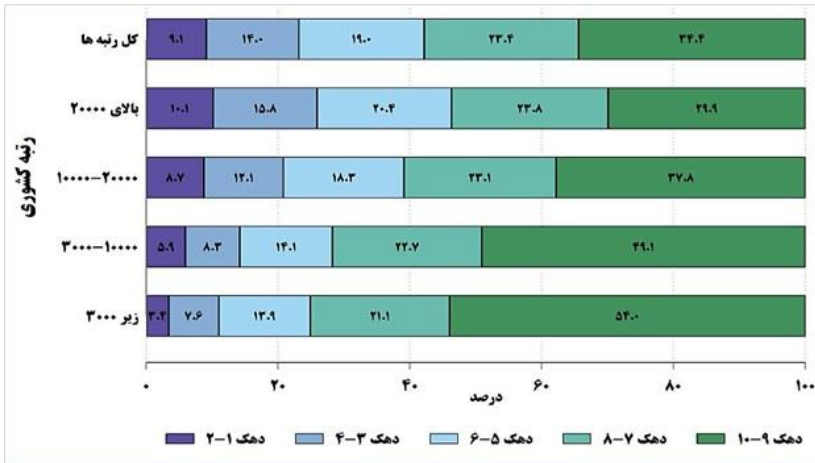
نمودار ۶. سهم گروه‌های درآمدی از جمعیت دانشجویان (فرزندان ۱۸ تا ۲۴ ساله)

منبع: گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

این داده‌ها فاش می‌کنند که ۶۱ درصد جمعیت دانشجویان ۱۸ تا ۲۴ ساله از چهار دهک پردرآمد هستند و سهم شش دهک دیگر ۳۹ درصد است. علاوه بر جمعیت کلی دانشجویی، رتبه‌های برتر نیز در تسخیر بچه‌پولدارها است. بر اساس یافته‌های مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ۵۴ درصد پذیرفته‌شدگان با رتبه‌ی زیر ۳۰۰۰ از دو دهک ۹ و ۱۰ هستند، ۲۱.۱ درصد از دهک هفتم و هشتم، ۱۳.۹ درصد از دهک‌های پنجم و ششم، ۷.۶ درصد از دهک سوم و چهارم و ۳.۴ درصد از دهک اول و دوم. نمودار هفت سهم دهک‌های مختلف در میان پذیرفته‌شدگان دانشگاه‌ها را نشان می‌دهد.

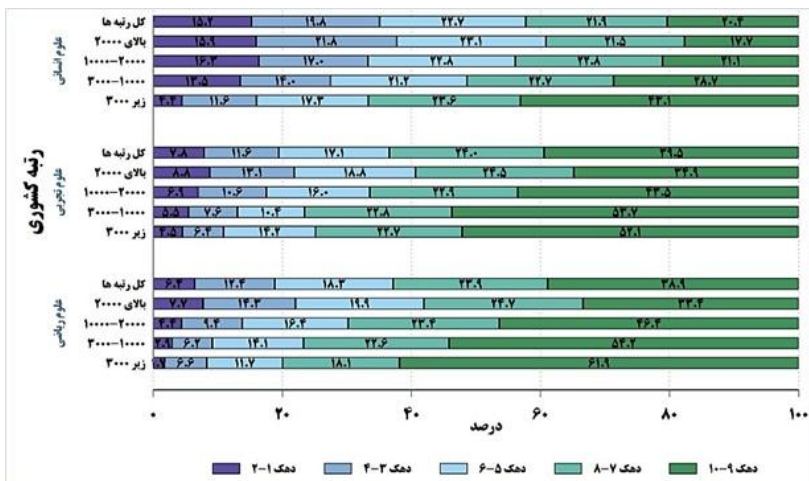
نمودار هفت. توزیع درآمد رتبه‌های کشوری پذیرفته‌شدگان کنکور - همه گروه‌ها

منبع: گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

بررسی پذیرفته‌شدگان رتبه‌های برتر به تفکیک رشته‌های ریاضی، تجربی و انسانی هم نشان می‌دهد بیشتر پذیرفته‌شدگان با رتبه‌ی زیر سه‌هزار در علوم ریاضی ۶۱.۸ درصد و علوم تجربی ۵۲.۱ درصد از دو دهک ثروتمند هستند. درحالی‌که سهم دو دهک اول در علوم ریاضی هفت‌دهم درصد و علوم تجربی ۴.۵ درصد است.

نمودار ۸. سهم دهک‌های درآمدی از رتبه‌های کنکور

منبع: گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

جمع‌بندی

با مسلط شدن سیاست‌های نولیبرالی بر آموزش عمومی و روند پرشتاب کالایی‌سازی آموزش، شاهد طبقاتی شدن هر چه بیشتر آموزش عمومی در ایران بوده‌ایم. دانش‌آموزان طبقات ثروتمند به مدارس با امکانات بهتر و کیفیت آموزشی بهتر دسترسی دارند. در حالی که کودکان طبقات کارگر و سایر فرودستان، اغلب در مدارس دولتی عادی که کیفیت آموزشی پایینی دارند مشغول به تحصیل هستند. همچنین دهک‌های طبقاتی ثروتمند توانایی تأمین هزینه‌های کلاس کنکور، منابع کمک آموزشی و... را دارند به همین دلیل آن‌ها در کنکور عملکرد بهتری نسبت به دهک‌های فقیر جامعه دارند. در نتیجه، طبقاتی بودن آموزش عمومی منجر به بازتولید نابرابری طبقاتی در دانشگاه و آموزش عالی نیز می‌شود و همانطور که دیدیم، رتبه‌های برتر کنکور و آموزش عالی نیز در تسخیر طبقات ثروتمند هستند.

البته این بدان معنی نیست که آموزش عمومی و عالی را حوزه‌ای جدا از ساختار اقتصادی و سیاسی در نظر بگیریم بلکه آموزش حوزه‌ای است که وضعیت نابرابر و

طبقاتی جامعه در آن عیان می‌شود. از این‌رو، نابرابری آموزشی نه تنها نشان‌دهنده‌ی نابرابری اجتماعی است، بلکه به‌عنوان یکی از ابزارهای بازتولید این نابرابری‌ها نیز عمل می‌کند. همان‌طور که جامعه‌ی نابرابر و طبقاتی به ایجاد نابرابری آموزشی منجر می‌شود، این تفاوت‌ها نیز به بازتولید همان نابرابری‌ها در نسل‌های بعدی کمک می‌کنند، و این چرخه‌ی نابرابری استمرار می‌یابد.

یادداشت‌ها

^۱ - برای مثال در سند نشانگرهای ارزشیابی نظام آموزش و پرورش و استانداردهای آن که در جلسه‌ی ۸۸۶ شورای عالی آموزش و پرورش مورخ ۱۳۹۲/۷/۱۵ تصویب شد، اشاره شده است: «بالا بودن این شاخص (نسبت دانش‌آموزان مدارس غیردولتی به کل دانش‌آموزان) مطلوب است، زیرا امکان استفاده‌ی بیشتر از ظرفیت و مشارکت علمی بخش غیردولتی در آموزش و پرورش را به وجود می‌آورد».